

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA MUSTAQILLIK VA IRODANING RIVOJLANISHI

Xushmatova Sarvinoz Noraliyevna

Surxondaryo viloyati Jarqo'rg'on tumani

24-maktab psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi bolalarda mustaqillik va iroda sifatlarining shakllanish jarayoni, ularning psixologik-pedagogik xususiyatlari hamda ta'lim-tarbiya jarayonidagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, bolalarda mustaqil fikrlash, mas'uliyatni his etish, maqsad sari intilish, qiyinchiliklarni yenga olish kabi irodaviy sifatlarni rivojlantirish usullari tahlil qilingan. Oila, maktab va ijtimoiy muhitning bolaning iroda hamda mustaqilligini shakllantirishdagi o'zni haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: kichik maktab yoshi, iroda, mustaqillik, irodaviy sifatlar, psixologik rivojlanish, ta'lim-tarbiya, mustaqil fikrlash, mas'uliyat, motivatsiya, pedagogik yondashuv.

Kirish

Bugungi kunda ta'lim tizimida barkamol avlodni voyaga yetkazish, ularning intellektual salohiyati bilan bir qatorda irodaviy sifatlarini ham rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, kichik maktab yoshi davri bolaning shaxs sifatida shakllanishida eng muhim bosqichlardan biri bo'lib, ushbu davrda unda mustaqillik, mas'uliyat, qat'iyat, sabr-toqat va maqsadga intilish kabi irodaviy sifatlar rivojlana boshlaydi. Mazkur yosh davrida bolaning maktab hayotiga moslashuvi, o'quv faoliyatiga bo'lgan munosabati hamda atrofdagilar bilan ijtimoiy aloqalari aynan iroda va mustaqillikning qay darajada shakllanganiga bog'liq bo'ladi. Kichik maktab yoshidagi bolalarda mustaqillikning rivojlanishi ularning kundalik faoliyatida, o'quv topshiriqlarini bajarishida, qaror qabul qilishida hamda o'z xatti-harakatlarini nazorat qila olishida namoyon bo'ladi. Bola mustaqil harakat qilish orqali o'z imkoniyatlarini anglaydi, o'ziga

bo'lgan ishonchi ortadi va ijtimoiy muhitga faol moslasha boshlaydi. Shu bilan birga, iroda insonning ongli ravishda maqsad sari intilishi, qiyinchiliklarni yenga olishi va o'z faoliyatini boshqara olishida muhim psixologik omil hisoblanadi. Iroda bolaning ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyati, intizomi va shaxsiy rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Boshlang'ich ta'lim davrida o'qituvchi va ota-onalarning bolaga bo'lgan munosabati, yaratilgan psixologik muhit hamda qo'llanilayotgan pedagogik usullar bolaning irodaviy sifatlarini shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Agar bolaga mustaqil fikr yuritish, tanlov qilish va mas'uliyatni his etish imkoniyati yaratilsa, unda mustaqillik va iroda sifatleri yanada faol rivojlanadi. Aksincha, bolaning har bir harakati qat'iy nazorat ostida bo'lsa yoki uning fikri inobatga olinmasa, bu holat unda passivlik, ishonchsizlik va tashabbuskorlikning pasayishiga olib kelishi mumkin. Hozirgi globallashuv va axborot texnologiyalari tez rivojlanayotgan davrda bolalarda mustaqil fikrlash va mustahkam iroda sifatlarini shakllantirish yanada dolzarb masalaga aylanmoqda. Chunki zamonaviy jamiyat faqat bilimli emas, balki mustaqil qaror qabul qila oladigan, o'z oldiga maqsad qo'yib unga erishishga intiladigan shaxslarni talab etadi. Shu sababli kichik maktab yoshidagi bolalarda iroda va mustaqillikni rivojlantirishning psixologik-pedagogik asoslarini o'rganish ham nazariy, ham amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism

Kichik maktab yoshi bolaning psixik rivojlanishida muhim davrlardan biri hisoblanadi. Bu davr odatda 6–11 yosh oralig'ini qamrab olib, bolaning o'quv faoliyati yetakchi faoliyat turiga aylanishi bilan xarakterlanadi. Bola maktabga kirishi bilan uning hayot tarzida, atrofdagilar bilan munosabatida hamda o'ziga bo'lgan talablarida katta o'zgarishlar yuz beradi. Aynan shu davrda bolada mustaqillik va iroda sifatleri faol shakllana boshlaydi. Mazkur sifatlar bolaning nafaqat ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyatiga, balki kelajakdagi shaxsiy rivojlanishiga ham kuchli ta'sir ko'rsatadi. Mustaqillik – bu bolaning kattalar yordamisiz muayyan faoliyatni bajarishi, qaror qabul qilishi va o'z harakatlarini boshqara olish qobiliyatidir. Kichik maktab yoshidagi bolalarda mustaqillik dastlab oddiy kundalik faoliyatlardan boshlanadi. Masalan, o'quv qurollarini tartibga keltirish, uy vazifalarini mustaqil bajarish, vaqtni to'g'ri taqsimlash kabi faoliyatlar bolada

mustaqillikni shakllantirishga xizmat qiladi. Bola mustaqil faoliyat yuritgan sari o'z kuchiga ishonch hosil qiladi, tashabbuskorligi ortadi va mas'uliyat hissi rivojlanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida mustaqillikning rivojlanishi ko'p jihatdan oiladagi tarbiya usullariga bog'liq bo'ladi. Agar ota-onalar bolaga ortiqcha bosim o'tkazmasdan, unga ma'lum darajada erkinlik bersalar, bolaning mustaqil fikrlashi va harakat qilishi rivojlanadi. Masalan, bolaning o'zi kiyim tanlashi, kun tartibini rejalashtirishi yoki oddiy qarorlarni mustaqil qabul qilishi uning mustaqilligini oshiradi. Shu bilan birga, ota-onaning doimiy nazorati va barcha ishlarni bolaning o'rniga bajarib qo'yishi unda passivlikni yuzaga keltirishi mumkin. Iroda esa insonning ongli ravishda maqsad sari intilishi, duch kelgan qiyinchiliklarni yenga olishi hamda o'z xatti-harakatlarini boshqara bilish qobiliyatidir. Kichik maktab yoshidagi bolalarda iroda asta-sekin rivojlanib boradi. Dastlab bola o'z istaklarini boshqarishda qiynaladi, biroq ta'lim va tarbiya jarayonida u o'zini nazorat qilishni, topshiriqlarni oxirigacha bajarishni hamda qiyinchiliklarga bardosh berishni o'rganadi. Irodaning rivojlanishida o'quv faoliyati muhim o'rin tutadi. Maktabda bola ma'lum qoidalarga rioya qilish, darslarni o'z vaqtida bajarish, diqqatini jamlash va intizomli bo'lishga odatlanadi. Bu jarayonlar esa unda sabr-toqat, qat'iyat va mas'uliyat kabi irodaviy sifatlarni shakllantiradi. Masalan, murakkab topshiriqni bajarishda qiyinchilikka duch kelgan o'quvchi uni oxirigacha bajarishga harakat qilsa, uning irodasi mustahkamlanadi. O'qituvchining rag'batlantirishi esa bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini yanada oshiradi. Kichik maktab yoshidagi bolalarda iroda va mustaqillikning rivojlanishida o'yin faoliyati ham katta ahamiyatga ega. Turli didaktik va harakatli o'yinlar bolani mustaqil qaror qabul qilishga, o'z xatti-harakatlarini boshqarishga hamda maqsad sari intilishga o'rgatadi. Jamoaviy o'yinlarda esa bola boshqalar fikrini hurmat qilish, hamkorlikda ishlash va mas'uliyatni his qilishni o'rganadi. Bu esa uning ijtimoiy moslashuviga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, kichik maktab yoshidagi bolalarda iroda va mustaqillikni rivojlantirishda motivatsiyaning o'rni katta. Bola o'z faoliyatining natijasini ko'ra olsa va muvaffaqiyatini his qilsa, unda yangi maqsadlarga erishishga bo'lgan intilish kuchayadi. Rag'batlantirish, maqtov va qo'llab-quvvatlash bolaning ichki motivatsiyasini oshiradi. Ammo haddan tashqari tanbeh berish yoki boshqa bolalar bilan

solishtirish bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini kamaytirib, uning faolligiga salbiy ta'sir qilishi mumkin. Pedagog va ota-onalarning hamkorligi bolalarda irodaviy sifatlarni shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. O'qituvchi bolaga mustaqil topshiriqlar berishi, uni fikrlashga undashi va erkin fikr bildirishiga imkon yaratishi lozim. Ota-onalar esa bolaning har bir kichik yutug'ini qadrlab, unga ruhiy yordam ko'rsatishlari zarur. Shu tariqa bolada mustaqillik, qat'iyat, tashabbuskorlik va mas'uliyat kabi sifatlarni rivojlanadi. Bugungi kunda zamonaviy texnologiyalar va internetning keng tarqalishi bolalarning mustaqilligi va irodasiga ham ta'sir ko'rsatmoqda. Bir tomondan, axborot texnologiyalari bolalarning dunyoqarashini kengaytirsa, ikkinchi tomondan, ularning diqqatini chalg'itishi va dangasalikka olib kelishi mumkin. Shu sababli ota-onalar va pedagoglar bolalarda vaqtni to'g'ri taqsimlash, o'zini nazorat qilish va foydali faoliyat bilan shug'ullanish ko'nikmalarini shakllantirishlari lozim.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, kichik maktab yoshi bolalar shaxsining shakllanishida eng muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Aynan shu davrda bolalarda mustaqillik, iroda, mas'uliyat, qat'iyat va sabr-toqat kabi muhim irodaviy sifatlarni rivojlana boshlaydi. Ushbu sifatlarning shakllanishi bolaning o'quv faoliyati, oilaviy muhit, pedagogik ta'sir hamda ijtimoiy munosabatlar bilan chambarchas bog'liqdir. Mustaqillik bolaning o'z kuchiga ishonchini oshirib, uning tashabbuskorligi va faolligini rivojlantiradi. Iroda esa bolaga qiyinchiliklarni yengib olish, maqsad sari intilish va o'z xatti-harakatlarini nazorat qilish imkonini beradi. Shu sababli boshlang'ich ta'lim jarayonida bolalarda ushbu sifatlarni shakllantirishga alohida e'tibor qaratish zarur hisoblanadi. Ota-onalar va pedagoglarning bolaga nisbatan to'g'ri yondashuvi, rag'batlantirishi hamda qo'llab-quvvatlashi irodaviy sifatlarning samarali rivojlanishiga xizmat qiladi. Bolaga mustaqil qaror qabul qilish, o'z fikrini erkin bayon etish va topshiriqlarni mustaqil bajarish uchun imkon yaratish uning shaxs sifatida kamol topishiga yordam beradi. Shu bilan birga, bolani haddan tashqari nazorat qilish yoki doimiy tanqid qilish unda ishonchsizlik va passivlikni yuzaga keltirishi mumkin. Bugungi zamonaviy ta'lim tizimida bolalarni nafaqat bilimli, balki mustaqil fikrlaydigan, kuchli iroda va yuksak mas'uliyatga ega shaxs qilib tarbiyalash dolzarb

vazifalardan biridir. Chunki mustahkam iroda va mustaqillik insonning kelajakdagi muvaffaqiyati, ijtimoiy faolligi hamda hayotda o‘z o‘rnini topishida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Shunday ekan, kichik maktab yoshidagi bolalarda mustaqillik va iroda sifatlarini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik va psixologik ishlarni tizimli ravishda tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Vygotskiy L.S. **Bolalar psixologiyasi va rivojlanish nazariyasi**. – Moskva: Prosvesheniye, 1999.
2. G‘oziev E.G. “Umumiy psixologiya”. – Toshkent: O‘qituvchi, 2008.
3. Davletshin M.G. “Yosh davrlari va pedagogik psixologiya”. – Toshkent: O‘qituvchi, 2005.
4. Rasulov A. “Maktab psixologiyasi asoslari”. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2016.
5. Ziyonet axborot-ta’lim portali materiallari: www.ziyonet.uz
6. UNESCO. “School Violence and Bullying: Global Status Report”. – Paris, 2019.
7. UNICEF. “Ending Violence in Schools: A Guide for Teachers and Psychologists”. – New York, 2018.
8. To‘xtaboyeva M. Psixologik maslahat va profilaktika ishlari. – Toshkent: Innovatsiya, 2021.